

Лекція

Предмет психології

Мета: дати поняття студентам про предмет психології, познайомити з психікою як формою відображення. Забезпечити засвоєння та розуміння характеристики свідомості. Розвивати аналітичне мислення та рефлексію у здобувачів фахової передвищої освіти. Виховувати професійну культуру студентів, інтерес до психологічних знань.

Мотивація мети: знайомство з основними поняттями теми «Предмет психології» сприяє формуванню розуміння взаємозв'язку мозку та психіки.

План

1. Перші уявлення про предмет психології.
2. Сучасне тлумачення предмета психології.
3. Психіка як форма відображення.
4. Характеристики свідомості. Несвідоме.
5. Мозок і психіка.

Література

1. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д. Максименко. – [3-є вид., перероб. і доп.] – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 272 с.
2. Психологія : навч. посібник / [О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнецов, В.Л. Злишков та ін.]; за наук. ред. О. В. Винославської. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : ІНКОС, 2009. – 390 с.
3. Сергєєнкова О. П. та ін. Загальна психологія : навч. посібник / [Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с

Ключові слова: психологія, предмет психології, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, психіка, свідомість, несвідоме.

Засоби навчання: презентація, інтерактивна дошка Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- виписати в словничок ключові слова теми;
- підготуватися до практичного заняття «Предмет психології» (див. Інструкцію до практичного заняття);

Питання та завдання для самоконтролю

1. Опишіть перші уявлення про предмет психології.
2. Назвіть сучасне тлумачення предмета психології.
3. Охарактеризуйте психіку як форму відображення.

4. Охарактеризуйте свідомість.
5. Опишіть несвідомі явища психіки.
6. Поясніть взаємозв'язку мозку з психікою.

1.Перші уявлення про предмет психології

У буквальному сенсі слова психологія - це вчення про психіку.

Психея, або Психе, в грецькій міфології **усоблення душі**, дихання. Психе ототожнювалася із живою істотою. Дихання асоціювалося з вітром, подувом, польотом, вихором, тому душа зазвичай зображувалася пурхають метеликом або птахом, що летить. За Аристотелем, Психе і є «душа» і «Метелик». На основі різних міфів про Психею римський письменник Апулей створив книгу «Метаморфози», в якій у поетичній формі представив мандри людської душі в пошуках кохання. Важливо відзначити, що поняття «душа» у всіх «племен і народів» асоціюється з внутрішнім світом людини

Кожна наука має свій предмет, що відображає ту сферу дійсності, яку ця наука вивчає. З сивої давнини походить думка, що ті явища, які вивчає психологія, особливі – не такі, як інша реальність.

Вже в **період Античності** помітили, що дійсність для людини поділяється на зовнішній та внутрішній світ. Якщо властивості навколишніх предметів ми відчуваємо (колір, смак, запах тощо) і їх можна виміряти (масу, об'єм, розмір, довжину), то внутрішні явища становлять так звану надчуттєву реальність (недосяжні для органів чуттів) і тому є надприродними.

Дійсно, сприймання книги – це не сама книга; спогад про подію відрізняється від самої події.

Зв'язок зовнішнього і внутрішнього світу здавна став предметом філософських дискусій.

Тривалий час панував погляд, що духовне життя є проявом вищого розуму, не підвладного законам природи, і протистоїть матеріальній дійсності (ідеалістична філософія).

Предметом психології спочатку вважали внутрішній світ, що розумівся як душа, тобто надприродне, таємниче, недосяжне для наукового дослідження явище. Не випадково слово «психологія» походить від грецького «псюхе» – душа і «логос» – наука. Цей особливий внутрішній світ (суб'єктивний) не залежить від зовнішніх умов та впливів і зовні неспостережуваний, а розкривається у самоспогляданні (інтроспекції).

Перше наукове пояснення психічних явищ належить Декарту (1596-1650 рр.), який розглядав психіку як утворену з двох частин (дуалізм). Одна з них включала **відчуття, сприймання та інші елементарні психічні процеси**, пояснювалася тими ж законами (переважно механічними), що й інша реальність. А друга – це **мислення, воля, уява – вищі психічні прояви**.

На думку Декарта, вони лежать за межами дії законів реальності і керовані вищим розумом.

У науковому поясненні елементарної психіки **Декарт** вперше використав поняття **рефлексу** (від лат. – відображати), що розглядалось як механічне явище. Приблизна схема тодішнього **розуміння рефлексу** така: зовнішній поштовх приводить внутрішні провідні шляхи у коливання, що передаються у головний мозок.

Показово, що тоді психологія намагалась взагалі представити людину як механізм, автомат. Одна з **робіт Ламетрі** (1709-1751 рр.) так і називалась «**Людина-машина**». Звичайно, така механістична схема не в змозі була пояснити найскладніших проявів розуму, волі, уяви людини. Зокрема, дію машини легко передбачити, але кожна людина поводитьсь своєрідно й переважно неочікувано.

Таке ж дуалістичне уявлення про психіку зберігається і у XIX ст. (Еббінгауз, Вундт).

Початки моністичного підходу до тлумачення психіки зароджувались у **роботах французьких матеріалістів**, які намагались розглядати психічні явища як усі інші явища природи. Поворотний момент настав з появою роботи **І.М.Сеченова «Рефлекси головного мозку»**(1863 р.), в якій було доведено необхідність і можливість наукового вивчення всіх без винятку психічних явищ.

Як зазначалось, ще Декарт показав рефлекторну природу елементарних проявів психіки. **Сеченов представив найбільш складні процеси психічного життя також як рефлекси**: «Все акты сознательной и бессознательной жизни по способу происхождения – суть рефлексы» (І.М.Сеченов, 1947).

Поняття рефлексу дозволяє розкрити зв'язок внутрішнього світу із зовнішнім, обумовленість психіки людини зовнішніми умовами. Психіка розглядається не як замкнений і недосяжний для спостережень світ, а як регулятор діяльності, що виникає у відповідь на подразник. Психічне явище не обмежується лише тим, що дано людині при інтроспекції своїх почуттів, думок, а воно включає в свій склад вплив зовнішнього подразника і рухову відповідь на нього.

Роботи Сеченова розкрили рефлекторну природу психіки і стали основою сучасного уявлення про предмет психології у вітчизняній науці.

У становленні предмета психології виділяють наступні етапи:

- **Психологія як наука про душу** зародилася в рамках основних філософських течій: ідеалізму і матеріалізму (до 18 століття). З точки зору ідеалізму душа представлялася як якийсь абсолютний дух, ідея, розум (Платон). Матеріалісти вважали, що душа складається з атомів, які рухаються, стикаються один з одним і приводять в рух як тіло, так і саму душу. Вчення Аристотеля мало матеріалістичні тенденції і виступало як систематизоване уявлення про душу. Незважаючи на суперечливість поглядів на душу

ідеалізму і матеріалізму, їх об'єднувало уявлення про те, що душа являється першопричиною всього, але причина самої душі залишається невідомою. Саме тому з появою причинного світогляду душа перестає розглядатися як предмет психології.

- **Психологія як наука про свідомість (18 століття).**

Засновником даного напрямку є **Дж. Локк**. Предметом психології стають "явища свідомості": думки, перед уявленням, почуття, потреби, бажання, тобто все те, що відноситься до внутрішнього світу людини. Єдиним методом вивчення свідомості виступав метод самоспостереження або інтроспекції, який був положений в основу інтроспективної психології. Однак це був суб'єктивний метод дослідження, який не давав можливості отримати об'єктивні наукові відомості про явища свідомості іншої людини.

- **Психологія як наука про поведінку. У 19 столітті в науці вводиться об'єктивний метод досліджень - експеримент (1879 р.), спочатку в області психофізіології, а пізніше - психології. У зв'язку з цим з'являється новий психологічний напрям, який також намагався вирішити питання про предмет психології - біхевіоризм. Предметом вивчення психології визнавалася тільки поведінка (Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер).**

Завдання психології, з точки зору біхевіористів, полягає в тому, щоб знаючи стимул (S) або подразник, який впливає на органи почуттів, заздалегідь передбачити, який буде відповідь або реакція R. Дж. Уотсон вважав, що психологія повинна стати точною наукою і може засновуватися виключно на спостереженні поведінки, а не свідомості. Свідомість - це "чорний ящик", заглянути в який неможливо можна. Тим самим заперечувалася можливість вивчення свідомості, а слідом за цим і активності особистості.

- **Психологія як наука про несвідоме (кінець 19 - початок 20 століття).** Поряд з біхевіоризмом виникає інше психологічне направлення - **фрейдизм (З. Фрейд)**. У предмет психології включається сфера несвідомого. З. Фрейд писав про те, що психіка людини не обмежується лише явищами свідомості; в ній є величезний, незвіданий пласт - несвідомого. Людиною керують неусвідомлювані спонукання, інстинкти і бажання, приховані в сфері несвідомого. У сферу несвідомого витісняються недоступні для даного індивіду (переважно сексуальні) потяги і травмуючі переживання, що є головним джерелом невротичних розладів.

- **Психологія як наука про психіку.** Сучасна матеріалістична психологія розглядає як свого предмета психіку. В даний час психологія являє собою розгалужену систему наук, що складається з різних галузей: фундаментальних і прикладних, загальних і спеціальних.

Психологія спрямована на вирішення таких завдань:

- вивчення законів психічної діяльності;
- розкриття сутності, структури і функцій психіки;

- вивчення ролі психічних явищ в пізнанні людиною самої себе та оточуючого світу, в її діяльності та спілкуванні;
- визначення ролі спадкового і набутого, біологічного і соціального в розвитку психіки;
- вивчення співвідношення психіки і мозку.

2.Сучасне тлумачення предмета психології

Психологія - це наука, яка вивчає факти, механізми і закономірності розвитку і функціонування психіки людини.

Предметом психології як науки є психіка: психічні процеси, психічні властивості і психічні стани.

Психічні процеси відображають об'єктивний світ у різних формах психічних явищ - це відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, мислення.

Психічні стани - це тимчасові відносно стійкі рівні психічної активності.

Психічні властивості (природні, моральні, вольові, інтелектуальні, емоційні) утворюють темперамент, характер, здібності і спрямованість особистості.

Таблиця 1. Класифікація психічних явищ

Психічні явища			
Процеси		С т а н и	Властивості
Пізнавальні	Емоційно-вольові		
Відчуття	Емоції	Настрій	Темперамент
Сприймання	Воля	Самопочуття	Характер
Мислення		Бадьорість	Здібності
Пам'ять		Втома	
Уява		Потреба	

Психічні процеси - динамічне відображення дійсності в різних формах психічних явищ. Психічні процеси викликаються як зовнішніми діями, так і подразненнями нервової системи, що йдуть від внутрішнього середовища організму.

Всі психічні процеси підрозділяються на пізнавальні - до них відносяться відчуття і сприйняття, уявлення й пам'ять, мислення і уява; **емоційні-вольові**. Психічні процеси забезпечують формування знань і первинну регуляцію поведінки і діяльності людини. У складній психічній діяльності різні процеси пов'язані й становлять єдиний потік свідомості, що забезпечує адекватне відображення дійсності й здійснення різних видів діяльності.

Під психічним станом варто розуміти що визначився в даний час відносно стійкий рівень психічної діяльності, який виявляється в підвищеній

або зниженій активності особистості. Кожна людина щодня відчуває різні психічні стани; При одному психічному стані розумова або фізична робота протікає легко й продуктивно, при іншому - важко й неефективно. Психічні стани мають рефлекторну природу: вони виникають під впливом обстановки, фізіологічних факторів, ходу роботи, часу і словесних впливів (похвала, осудження і тощо).

Вищими і стійкими регуляторами психічної діяльності є властивості особистості.

Під психічними властивостями людини варто розуміти стійкі утворення, що забезпечують визначений якісно-кількісний рівень діяльності і поведінки, типовий для даної людини. Кожна психічна властивість формується поступово в процесі відбиття й закріплюється в практиці. Воно, отже, є результатом відбивної та практичної діяльності.

3. Психіка як форма відображення

В українській психології найбільш поширеним є природничо-науковий підхід, згідно з яким психіка розглядається як форма відображення.

Як форма відображення дійсності високоорганізованою матерією нервовою системою, мозком **психіка характеризується низкою особливостей:**

1. психічне відображення має активний характер, пов'язане з пошуком та добором способів дій, що відповідають умовам середовища.
2. Психічне відображення має випереджальний характер, забезпечує функцію передбачення в діяльності та поведінці.
3. кожний психічний акт є результатом дії об'єктивного через суб'єктивне, через людську індивідуальність, що накладає відбиток своєрідності на її психічне життя.
4. у процесі активної діяльності психіка постійно вдосконалюється й розвивається.

Психічне відображення притаманне лише живим організмам, в яких відбуваються хімічні, фізичні, механічні процеси.

Найважливіша відмітна властивість психічного відображення – це активність, що виявляється у:

1. перетворенні фізико-хімічних якостей подразників, що діють на нервові органи, на психічні властивості образів предметів;
2. пошуку та виборі варіантів поведінки;
3. ситуативній незалежності (відображення минулого, теперішнього і майбутнього);
4. здатності до саморозвитку;
5. варіабельності образів залежно від суб'єкта.

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності (О.М. Леонтьєв). Психіка людини якісно відрізняється від психіки тварини. Зоопсихологія вивчає психіку тварини, загальна психологія – психіку людини.

4. Характеристики свідомості. Несвідоме

Психіка людини характеризується різними рівнями.

Вищий рівень психіки – свідомість, що виникла як результат суспільно-історичних умов формування її в трудовій діяльності й у спілкуванні з іншими людьми.

Характеристики свідомості

— **Сукупність знань.** Людина сприймає навколишній світ, може мислити про явища, які недосяжні для сприймання, уявляти майбутнє і зберігати попередній досвід.

— **Відокремлення «я» від «не я».** Тобто людині притаманна самосвідомість, самовиховання і самовдосконалення.

— **Забезпечує цілеспрямовану діяльність шляхом постановки цілі, як ідеального образу майбутнього результату діяльності.**

— **Включає дієве ставлення людини до того, що вона пізнає.**

Важливими умовами виникнення і розвитку свідомості є спільна діяльність, спілкування, мова, за допомогою якої людина збагачується досвідом попередніх поколінь.

Несвідоме – нижчий рівень психіки людини. До сфери несвідомого належать ті психічні явища, які людина не здатна планувати і контролювати, стани, коли людина неповно орієнтується в часі й просторі, коли порушується мовлення.

Несвідомі психічні явища є досить різноманітними, серед них вирізняють нормальні і патологічні.

Нормальні несвідомі явища перебувають у зв'язку зі свідомими. Вирізняють групу несвідомих психічних явищ, які ще не стали свідомими (потяги, установки), або такі, що вже перестали усвідомлюватись (автоматизовані дії, навички), а також такі, що ніколи не переходять у свідоме (сновидіння).

У деяких випадках несвідомі явища є ознакою порушень нервової системи людини (марення, галюцинації).

Таблиця 2. Класифікація несвідомих психічних явищ

Нормальні	Патологічні
— Сновидіння	- марення
— Реакції на невідчутні, але реально діючі подразники	- галюцинації
— Автоматизовані дії	

— Мотиви (потяги, установки), які були або можуть стати усвідомлюваними.	
--	--

Фізіологічною основою двох рівнів психіки людини є різна міра активації кори головного мозку.

Так, під час сну активність кори головного мозку знижується. Потреба уві сні є природною і забезпечує нормальне психосоматичне здоров'я людини. Тривалість сну 7-8 годин – у 34%, 8-9 – у 45% людей. Найбільше бажання спати людина відчуває у період від 14 до 17 години, найменше – о 5 та 24 годині. Вночі знижується продуктивність діяльності та уважність людини. Аварії на Чорнобильській АЕС, на хімічному підприємстві у Бхопалі (Індія) сталися після опівночі.

5.Мозок і психіка

Мозок – провідний орган психіки.

Психіка є продуктом діяльності кори великих півкуль головного мозку. Ця діяльність називається **вищою нервовою діяльністю**. Відкриті І.М. Сеченовим і І.П. Павловим і їхніми послідовниками принципи й закони вищої нервової діяльності є науковою основою сучасної психології.

Ще в давнину люди спостерігали випадки, коли при травмуванні головного мозку виникали різні розлади психіки. При пошкодженні лобної частини руйнувалось уміння планувати, при враженні скроневої ділянки порушувалось мовлення. Тому виникло питання, як пов'язані окремі ділянки мозку із різними психічними явищами (проблема локалізації психічних функцій).

Деякий час вважалось, що існує пряма відповідність між певними ділянками мозку і конкретними психічними функціями. Розроблялись спеціальні карти поверхні мозку (Клейст), однак спостереження показали, що порушення одного й того ж психічного процесу виникає при пошкодженні різних ділянок мозку і, навпаки – пошкодження однієї ділянки мозку викликає розлади різних психічних функцій.

Наприклад, розлади письма виникають при травмах лобної, скроневої, потиличної ділянок мозку. Отже, був зроблений висновок про відсутність жорсткої локалізації психічних функцій – тобто немає прямої відповідності між окремими психічними процесами і певними ділянками головного мозку.

Складна психічна діяльність здійснюється не окремим відділом головного мозку, а системою органів, кожен з яких відіграє певну роль у забезпеченні цієї діяльності. Таку систему П.К. Анохін назвав **функціональною.**

Наприклад, щоб написати, людині необхідно почути (скронева ділянка), вимовити (моторна зона), перейти від звуків до букв (потилічна і тім'яна), відтворити їх послідовність (лобна).

Олександр Романович Лурія – основоположник нейропсихології – науки про мозкову локалізацію психічних функцій – **виділив у головному мозку людини три блоки за їх роллю у забезпеченні психічної діяльності.**

Перший блок – енергетичний (верхні відділи стовбуру мозку, ретикулярна формація і утворення давньої кори). Забезпечує постачання поживних речовин (кисню, глюкози тощо) до мозку, підтримує напругу (активацію), необхідну для роботи вищих відділів головного мозку.

Порушення цих ділянок призводить до хронічної нестійкої уваги, втомлюваності, сонливості, байдужості, кволості.

Другий блок – прийому, зберігання і переробки інформації (задні відділи великих півкуль, тім'яні, скроневі, потиличні відділи головного мозку). Забезпечує надходження, обдумування та фіксацію інформації із зовнішнього світу.

Порушення викликають різноманітні розлади пізнавальних процесів людини. Якщо вражені тім'яні відділи, людина не впізнає на дотик предмет, не відчуває положення тіла і рук; травми скроневої долі викликають розлади слуху; потиличної – зору.

Третій блок – програм, регуляції та контролю діяльності (лобні частини великих півкуль).

Свідома діяльність починається з отримання і переробки інформації (II блок), а закінчується виникненням намірів, виробкою програм та їх здійсненням у діяльності.

Порушення цього блоку майже непомітні у поведінці людини, немає розладів рухів або мовлення. Але при спостереженні за людиною виявляються різноманітні недоречності в організації її поведінки. Хворий не може довести роботу до кінця, забуває про свій намір у процесі його здійснення, не виправляє елементарних помилок, навіть у написанні власного імені.

Блоки головного мозку, забезпечуючи цілісну психічну діяльність людини, працюють злагоджено.

Так, для першого блоку (енергетичного) сигналом до підвищення тону кори головного мозку є надходження інформації із зовнішнього світу, що здійснюється другим блоком – прийому, зберігання, переробки інформації. Без нової інформації людина – навпаки – нудьгує, засинає. Третій блок (програм, регуляції і контролю діяльності) активізує перший блок з тим, щоб підвищити тонус кори головного мозку, що є необхідним для досягнення цілі, або знижує його, коли ціль досягнуто. Людина може свідомо регулювати рівень своєї активності.

Робота головного мозку тісно пов'язана зі всім організмом людини, забезпечуючи його зв'язок із зовнішнім світом і орієнтування в ньому.

Перший блок безпосередньо отримує імпульси від внутрішніх органів, що утворює основу біологічних потреб (голод, температурний баланс, спрага),

які потім обдумуються і задовольняються за допомогою другого і третього блоків.

Висновок

Цілісна робота головного мозку відбувається за такими основними принципами:

1) **функціональної асиметрії**, який полягає в тому, що півкулі виконують різні психічні функції;

2) **латералізації**, що означає нерівноцінність півкуль, яка існує тільки у людини і пов'язана з виділенням ведучої правої руки.

Найбільш важливі у суспільстві функції (мовлення, читання, логічне мислення) забезпечує **ліва півкуля, яку називають провідною**.

Права півкуля – підпорядкована, виконує функції орієнтації в просторі, виникнення сновидінь, розчленування мелодій та звуків тощо.